

Ismeretlen festő: Gróf Pekry Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia arcképe, 17. század vége – 18. század eleje

Olaj, vászon, 74,5 × 60,5 cm

Felirat jobbra fent: „Comitissa Catharina Sidonia / Pekry nata Baronessa Petrőczy / consors Comitis Laurenti Pekry.”

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, Itsz. 52

„Petrőczy Kata Szidónia az egyetlen a régi magyar költőnők közül, aki jelen van a köztudatban.”¹ A nem is olyan rég tett kijelentéssel csupán azért vitakozhatunk, mert a folyton (és egyre gyorsabban) változó köztudatból mára, úgy tűnik, nemcsak a kora újkori költőnők, hanem – néhány kivételtől eltekintve – költőink is kihullottak. A 19. század beköszönte előttől alig néhány, a verses formát választó írónőről van tudomása az irodalomtörténetnek. Dóczi Ilona, Ládonyi Sára, Massay Ágnes, Telegdy Kata (1550 után – 1599 után), Zay Anna (1687–1731 után) vagy Újfalvy Krisztina (1761–1818) (nem ritkán csupán néhány költeményből álló) munkásságáról gyakran még a korszak hazai irodalomtörténetét tárgyaló, összefoglaló munkák sem szólnak. Velük szemben Petrőczy Kata Szidónia költői életműve – annak 19. századi felfedezése óta – folyamatosan kivívja az irodalomtörténészek érdeklődését.

A költőnő által írt verseket tartalmazó kéziratos könyvecskét Radák Istvánné Rhédey Klára (1809–1868) juttatta el Gyulai Pálnak 1864-ben. 1867-ben Toldy Ferenc írt a felfedezésről; szemelvényeket a versekből először Thaly Kálmán (1839–1909) közölte 1874-ben. A kéziratos könyv teljes szövegét Harsányi István (1874–1928) és Gulyás József (1885–1954) közölte az *Irodalomtörténeti Közleményekben* 1915-ben.² Noha csaknem negyven év telt el az életutat és az életművet utoljára bemutató monográfia³ megjelenése óta, és a versek kritikai kiadása sem régen készült el,⁴ Petrőczy Kata Szidónia alakja gyakran idéződött meg az elmúlt másfél évszázad folyamán; a Történelmi Képcsarnokban lévő portréja pedig napjainkban is gyakran tűnik fel szakmunkák és antológiák lapjain.

Petrőczy Kata Szidónia 1662 januárjában vagy februárjában született Kaszaváron (ma: Košecké Podhradie község fölött álló vár, Szlovákia), Petrőczy István (1623/1633–1678 és 1680 között), a felső-magyarországi protestáns nemesség egyik vezéralakja és Thököly Erzsébet (1629–1662) leányaként. Tragédiák árnyékolták be gyermekkorát (1680-ban már csak egyetlen bátyja volt életben); 1681-ben kényszerűségből feleségül ment Pekry Lőrinchez (1656 körül – 1709), akinek tizenegy gyermeket szült. „Siralmas volt, tudom, az én születésem, / Siralmas s árvájul volt fel-nevelésem, / Siralmas s keserves szárnyomra kelésem, / Siralmas lesz holtig buba gyötörödésem.”⁵ Házasságuk elején Erdélyben telepedtek le, majd miután a Thököly Imre (1657–1705) pártján álló férjét többször a magyar király börtönébe vetették, az úgy

koncepciók is meghatározó módon befolyásolták. Mint volt róla szó, a kezdetek ugyan pusztán néhány portrét jelentettek, ezek száma folyamatosan növekedett. A Nemzeti Képtár első, 1851-es kiállításán 52 festmény közül 27 volt képmás; az 1870-es években viszont már 113 függött kint.¹³

A gyarapodás összefüggött a nemzeti pantheon kialakításának a 19. század folyamán egyre inkább az előtérbe kerülő programjával. Ez fogalmazódott meg P. Szathmáry Károlynak (1831–1891) a közgyűjtemények vizsgálatára kiküldött első országos bizottság nevében írt jelentésében 1874-ben;¹⁴ majd Pulszky Ferenc múzeumigazgató utalt egy 1878-as cikkében arra, hogy a képtárban honi jelesek leendő arcképcsarnokának kezdetei mutatkoznak.¹⁵ A Magyar Írók és Művészek Társasága pedig az 1882 nyarán tartott értekezleten Barabás Miklós (1810–1898) festőt, Fenyvessy Ferenc (1855–1903) országgyűlési képviselőt és P. Szathmáry Károlyt, a népszerű író és történészt kérte fel arra, hogy készítsenek egy „emlékiratot egy magyar történelmi arcképcsarnok ügyében.”¹⁶ A nyomtatásban is megjelent munka szerint egy ilyen gyűjtemény a történetírás életszerűségét segítően elő, hiteles mintákkal látná el a festőket és színházi rendezőket, és legfőképp a hazafias szellemet fejlesztené. Ennek a kollekciónak az anyagát a Nemzeti Múzeum Képtárából, a Széchényi Könyvtár metszeteiből és egyéb közintézményekből tervezték egybe-gyűjteni, az alábbi kritériumokkal: „1. bír-e az ábrázolt történelmi fontossággal, 2. van-e a képnek művészi értéke, 3. bír-e az viselettörténelmi értékkel [...]. Ha ezek közül akármelyik szempontnak megfelel a kép, úgy az elfogadandó, ha kettőnek, vagy mind a háromnak, annál inkább.”¹⁷ A koncepcióban tehát a tudományos igény a nemzeti dicsőség keresésével keveredett, ráadásul utóbbi volt a hangsúlyosabb: még a történelem nagyjairól készült modern képmások is belefértek a válogatásba.

Éppen emiatt szállt vitába a pantheon tervével Pulszky Károly, aki egy, a történelmi hitelességet előtérbe helyező gyűjtemény kialakítását támogatta volna, az erre legelhivatottabbnak érzett Nemzeti Múzeum keretein belül. Az elképzelések parlamenti vitája után végül ő kapott felkérést az új intézmény koncepciójának kidolgozására. Pulszky alapvetése szerint, „[a] Történelmi Képcsarnoknak oly intézetnek kell lenni, mely a magyar kultúrfejlődésnek egyfelől hiteles forrását képezze, másfelől pedig oktatólag, nevelőleg hasson a magyar közönségre; szóval egy tisztán nemzeti intézet, egy idővel nagyramenendő musée historique eszméje lebeg előttem.”¹⁸ Végül 1884. május 13-án Ferenc József jóváhagyta Trefort Ágoston felterjesztését a Történelmi Képcsarnok létrehozására. A Pulszky Károly igazgatása alatt és az Országos Képtár szervezeti keretén belül megalakuló Képcsarnok anyagát a Nemzeti Múzeum képtárából (403 festmény és szobor) és a Széchényi Könyvtár metszettárából (15 301 grafika) válogatták össze.

Az első kiállítás 1886-ban az Ybl Miklós tervezte Várkert Bazár helységeiben nyílt meg.¹⁹ Az anyagot azonban a falak vizesedése miatt át kellett költöztetni a Városligetbe az 1885-ös országos kiállítás műcsarnokába és királypavilonjába. Ott nyílt meg 1894-ben a Pulszky Károly és Peregriny János (1853–1924) által újrendezett tárlat, és ekkor jelent meg annak első önálló

döntött, hogy I. Lipót (1640–1705) oldalára áll. Pekry 1689 őszén hűségével együtt katolizált, amely a protestáns vallás mellett végig kitartó felesége számára elfogadhatatlan volt. Kata ezek után egyre inkább az evangélikus egyházon belül kibontakozó, új vallási mozgalom, a pietizmus felé fordult; német evangélikus szerzők (Johann Arndt [1555–1621] és Johann Freidrich Mayer [1650–1712]) több munkáját is lefordította – talán férje okulására is. (Életében csupán e fordításai jelentek meg nyomtatásban.) Pekry a Rákóczi-szabadságharc kitörésekor kuruc fogságba esett, és a leendő fejedelem oldalára állt. A férj – királyához való – hűtlensége miatt Katát és gyermekeit Jean Rabutin (1642–1717) császári tábornok tartotta fogságban Nagyszebenben. Több év után, fogolycsere révén szabadultak. Kata lakhelyét ezután a fejedelem kezén maradt Huszt várában jelölték ki. Ott halt meg 1708. október 21-én, egy évvel férje előtt.⁶

A Petrőczy Kata Szidónia verseit tartalmazó kötet 150 évig a magyarózdai (ma: Ozd, Románia) kastély könyvtárában „pihent”. A könyvecskét Kata lánya, Pekry Erzsébet örökölte, az ő révén került a Radák család tulajdonába. A piros-fekete kötésű könyv 45 verset tartalmaz, amelyeket két kéz írt; a versek többségét (36-ot) nem a költőnő jegyezte le. A költeményeknek azok felfedezése utáni azonnali sikere több okból is érthető. „Petrőczy Kata Szidónia modern értelemben is költő: számára a versírás az egyéni érzelmek kifejezésének egyik módja...”; „Képes nyíltan vallani érzelmeiről, szubjektív önkifejező lírát alkotni olyan korban, amikor a legjobb férfi lírikusok is csak áttételesen tehetik meg ezt (mint pl. Zrínyi), vagy csak olyan érzelmekről vallanak, amelyeknek nyilvánosságát a társadalom férfiak számára is tolerálja...”.⁷ Kata őszintesége, közvetlensége – a kor lírájával ellentétben – morálizálást kerülő hangja tette időszerűvé költészetét a 19. században. Később, egészen napjainkig, zavarba ejtő, már-már (pre)egzisztencialista lírája foglalkoztatta az irodalomtörténészeket.

A költőnő arcvonásait szerencsére egy festmény is őrzi. Petrőczy Kata Szidónia a 17. század végén vagy a 18. század elején készült portréja 1880-ban, Révay József ajándékként került a Történelmi Képcsarnokba; 1907-ben szerepelt a Képcsarnoknak az akadémiai székház harmadik emeleti helyiségeiben megnyílt kiállításán; majd az I. világháború után, 1922-ben ugyanott újrendezett tárlaton is. Az arckép 1939-ben – a Történelmi Képcsarnoknak a Magyar Nemzeti Múzeumhoz való csatolása után – került át a Múzeum körüli épületbe.⁸

A sötét, homogén háttér előtt élesen kirajzolódó mellkép a 17. század hazai portréfestői hagyományát követi. Az aprólékosan részletezett ruházat reprezentatív „keretezi” a költőnő a háttér fénytelenységére elemi világossággal válaszoló fehér testét; egyénített, idealizálástól mentes, karakteres arcát. A sötétből való (fel)világlásból fakad a portré „világlása” is – a kép negatívjából koncentráltan oldódik ki a személyiség. Petrőczy Katának a képen megjelenő teste a rá ható – bár a néző számára láthatatlan – erők hatására (de)formálódott: érzelmi és intellektuális magányától, a (nem kívánt) terhességektől. Ugyanezen erők alakították az arc törődöttségét is. Rezignáltsága melankolikus, feszélyezetlen tekintetében, némaságra ítélt, de mégsem összeszorított, egyszerűen csak zárt ajkain jelenik meg. Egy, sorsán „békecséges tűréssel” felülemelkedő asszony portréja tűnik szemünk elé. A reménytelenségben való megnyugvás kiváltságos állapot, de a rezignáltságot létmódjukká tevők számára sem mentes a megszakításoktól. A megtalált nyugalom simának látszó szövete gyakran felfeslik. E felfakadások mentén született meg Petrőczy Kata – a hasonlóan nehéz sorsú női (kor)társainak is mintát adó – önvallomások lírája. „Csak magamba tartom holtig gjötrelmeimet, / Versekkal enyhitem keserűségemet, / Kinek terjeszthetném elejbe sebemet, / Nints, csak sirván nezem irot verseimet.”⁹

1 S. Sárdi 2003: 465.

2 S. Sárdi 1976: 5–6.

3 S. Sárdi 1976.

4 *RMKT* XVII/16. 2000: 377–435.

5 *RMKT* XVII/16. 2000: 379. (103. vers, 1–4.).

6 S. Sárdi 1976: 9–34.

7 S. Sárdi 2003: 466, 467.

8 Kat. Budapest 1988: kat. C. 83.

9 *RMKT* XVII/16. 2000: 395. (112. vers, 22–25.).

U. B.

katalógusa.²⁰ A Képcsarnok igazgatását 1896-tól Peregriny vette át. Nemsokára azonban újra költözködni kellett az intézménynek. Miután ugyanis felépült a Szépművészeti Múzeum és az Országos Képtár festményeit elszállították, az Akadémia székházának megüresedett harmadik emeleti tereibe átköltöztették a kollekción. A Képcsarnok új állandó tárlata 1907-ben nyílt meg az Akadémián, Felvinczi Takács Zoltán (1880–1964) rendezésében, aki a festményeken túl grafikai anyagot is beválogatott a Szépművészeti Múzeum anyagából.²¹

Az állandó mellett időszakos bemutatókat is rendeztek az Akadémia palotájában elhelyezett Képcsarnokban. 1918-ban Zrínyi Miklós (1620–1664) születésének 300. évfordulója²² alkalmából egy emlékkiállítás tervezték;²³ a kurátor gróf Zichy István (1879–1951) volt. A kutatás és az anyag előkészítése miatt a megnyitót 1919 januárjára tolódott ki, amikor is – a fényviszonyok kedvezőtlenessége miatt, illetve azért, mert a népörség az épület egy részét elfoglalta – elhalasztották azt.²⁴ Végül 1920. május 10-én, az ünnepi közgyűlést követő napon Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke nyitotta meg a kiállítást (→ *SESSIO* 3.33).²⁵ A tárlat anyagát a Történelmi Képcsarnokon túl a Zágrábi Egyetemi Könyvtár, az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum, valamint gróf Apponyi Sándor (1844–1925) gyűjteményéből válogatták össze.²⁶ A Zrínyi-kiállítás után a Történelmi Képcsarnok újrendezett állandó kiállítását 1922-ben nyitották meg az Akadémia harmadik emeleti termeiben.²⁷

A Képcsarnok történetében a következő nagy változást az 1934. évi VII. törvény cikk hozta, amely egy átfogó intézményi reform keretében az összes hazai muzeális közgyűjteményt a Nemzeti Múzeum égisze alatt vonta össze.²⁸ Ekkor a Képcsarnok a Szépművészeti Múzeum igazgatása alól a Nemzeti Múzeum Történelmi Múzeuma alá került; annak egyik főosztálya lett és a gyűjteményt az Akadémia palotájából a Nemzeti Múzeumba költöztették. Magát a költözést és az újrendezést – amely 1939-re fejeződött be – már Vayer Lajos (1913–2001) művészettörténevez vezényelte le,²⁹ aki 1950-ig volt a Képcsarnok osztályvezetője. Vayer nevéhez fűződik a gyűjtemény új osztályzási rendszere is, amely máig meghatározza a raktári és nyilván tartási rendet.³⁰

A II. világháború után jelentősen gyarapodó gyűjtemény jelenleg több mint 2500 festmény³¹ és 60 000 grafikát foglal magában.